

Geleneksel Karaköprü "Ali Dede Hayratı" ve İslam Şehirlerinde Hayrat Sistemi

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

İmaret, “bir ülkeyi, şehri, mekânı imar etme”yi işaret ettiği için fiziksel ve Hayrat ise birey ve toplumsal anlamda bir iyileştirme ve iyilik hareketi olduğu için sosyal bir içeriğe sahiptir.

Şeyh Ali Dede’ye Karaköprü karyesinin Sultan IV. Mehmet Hanın 1651 tarihli temliki sonrasında Karaköprü ve çevresinde Şazeli Ali Dede tarafından ilmî, imanî, mistik, manevî ve maddî faaliyetler hız kazanmıştır. Zamanla söz konusu faaliyetler, geleneksel bir dini merasim şeklinde tüm bölge sakinlerince kutlanır olmuştur. Aslında Hayrat kavramı, sevap için Allah rızâsı yolunda yapılan iyilikler için kullanılır. İlmî, imanî, dinî, manevî ve maddî çok hayır ve menfaat verenlere de ehl-i hayır denir. Maddî ve manevî iyilikleri şemsiyesi altında toplayan üç sihirli kavram vardır: Hayrat, Akarat ve Vakıf.

İslâm dünyasının her yanında bulunan mescid ve camiler, mektep ve medreseler, imaretler, tekke, hankah ve zâviyeler, kütüphaneler, misafirhaneler, hastahaneler, çeşmeler ve sebiller, hamamlar, makbereler, yollar ve köprüler, kervansaraylar vb. eserler sundukları hizmetler, Hayrat kavramının tezahürleridir. Bu eserler aynı zamanda, İslâm şehirlerinin görünüm, estetik ve işlevselliğine de katkı sağlamışlardır. Hayratın sürdürülebilirliği ancak gelirleriyle mümkündür. Bu gelirler hayrata akar olan tarım alanları, bina, nakit para gibi gelir kaynaklarıdır. Bunlara “asl-ı vakf” yahut “akar” (çoğulu akarât) deniliyordu. Vakıf kelimesi aslında hukukî bir akdi ifade

etmekle birlikte zamanla akar ve hayratı belirtmek için de kullanılmış, hatta onların yerini almıştır. Akar/akarat kurumun ekonomik gücünü, hayır/hayrat ise vakfın doğrudan kamu hizmeti sunan bölümünü, diğer bir ifadeyle akarat kurumun vasıtasını, hayrat gayesini, vakıf ise kuruma hayatiyet kazandıran hukukî işlemi ifade ediyordu.

Burada hayrat, akarat ve vakıf kavramlarından oluşan bir sistem söz konusudur. Bu sistem, bir kişinin kazanıp elde ettiği mülk bir akarını hür iradesiyle insanların ihtiyacını gidermek üzere hayra tahsis etmesi ve bunlar arasındaki ilişkileri bir akidle hukukî statüye bağlamasından ibarettir. Hukukî akdin vakıf kelimesiyle tanımlanması

bu işlemle kişinin tahsis ettiği mal varlığının belirlediği amaç dışında kullanılmaması için satış, hibe vb. hukukî işlemlerden alıkoymayı, böylece kuruma süreklilik kazandırmayı istemesinden kaynaklanmaktadır.

Aslında vakıf sistemi İslâm coğrafyasının her yerinde bulunuyordu ve toplumun şehirli ve köylü bütün kesimleri, yönetici ve yönetilen bütün katmanları, Müslüman, Hristiyan ya da Yahudi bütün grupları tarafından kullanılmıştı. Vakıflar işlevlerini aynı anda dinî, siyasî, içtimaî, hayrî, kültürel ve mânevî şebekeler halinde finanse ederek gerçekleştirmiştir. Burada vakfın ilgili tarafları arasındaki ekonomik bağ önemli rol oynamış, İslâm medeniyetinin ortaya koyduğu birçok değerın ifadesini bulduğu bir alt yapıya kavuşmuştur.

İslâm'ın ilk kutsal yerleri olan Mekke, Medine, Kudüs, İbrâhim peygamberle ilişkisinden dolayı el-Halil, Lût peygamberin meşhedinin bulunduğu söylenen Benî Naîm ve bunların çevresinde erken dönemlerde dinî ve hayrî müesseseler ortaya çıkmıştır. Kudüs'te Kubbetü's-sahre ve Mescid-i Aksâ, Dımaşk'ta Emeviyye Camii, Halep'te ulucami bu dönemlere ait önemli hayratlardandır. İslâm'ın ilk devirlerinde bazı dinî yapılar beytümâl tarafından inşa ediliyordu.

Hz. Peygamber Medine'de Mescid-i Nebevi ile Pazar inşası, Abbâsiler'den önce

Müslüman Mısır'da cami inşası ya da pazar kurulması için arsalar bağışlanıyor, cami görevlilerinin ücreti beytümalden ödeniyordu. Hayri Vakıf ile ilgili bilen en eski vesikalardan biri, Mısır'da bir tarım arazisinin gerçek hayri vakfa dönüştürülmesiyle ilgili, Abbâsî dönemine ait 307 (919) tarihli vesikadır. Vakıf kurumu zamanla tam anlamıyla teşekkül etmiş ve İslâm coğrafyasını hayır kurumlarıyla donatmış, bu kurumların gelişmesi sonucu ortaya çıkan imaret/hayrat siteleriyle şehirlerin teşekkülüne katkıda bulunmuştur.

İmaret, "bir ülkeyi, şehri, mekânı imar etme"yi işaret ettiği için fiziksel ve Hayrat ise birey ve toplumsal anlamda bir iyileştirme ve iyilik hareketi olduğu için sosyal bir içeriğe sahiptir. 726 (1326) yılında Kahire'den Şam'a gelen İbn Battûta vakıfların hizmet alanları arasında hacca gidemeyenleri hacca göndermek, fakir aile kızlarının evlilik çeyizlerini satın almak, esirleri hürriyete kavuşturmak, seyyahlara yiyecek ve giyecek temin etmek, ülkelerine dönebilmelerini sağlamak, sokakları düzenlemek, kaldırımları yapmak gibi faaliyetlerden bahsetmektedir. Bundan dolayı vakıf olgusunu bütünlüğü içinde anlamlandırabilecek en iyi tanımlama "Hayrat Sistemi"dir.

Vakıf hayratı arasında bütün İslâm ülkelerinde dinî nitelikli ve eğitimle alâkalı kuruluşlar (cami, mescid, medrese, dârülkur'ân, dârülhadis), sûfiler için barınma ve toplanma yerleri (zâviye, hankah, ribât, tekke), fakirlere yemek dağıtan mutfaklar (imaret), sosyal nitelikli toplantı yerleri olarak da kullanılan kabirler (türbe),

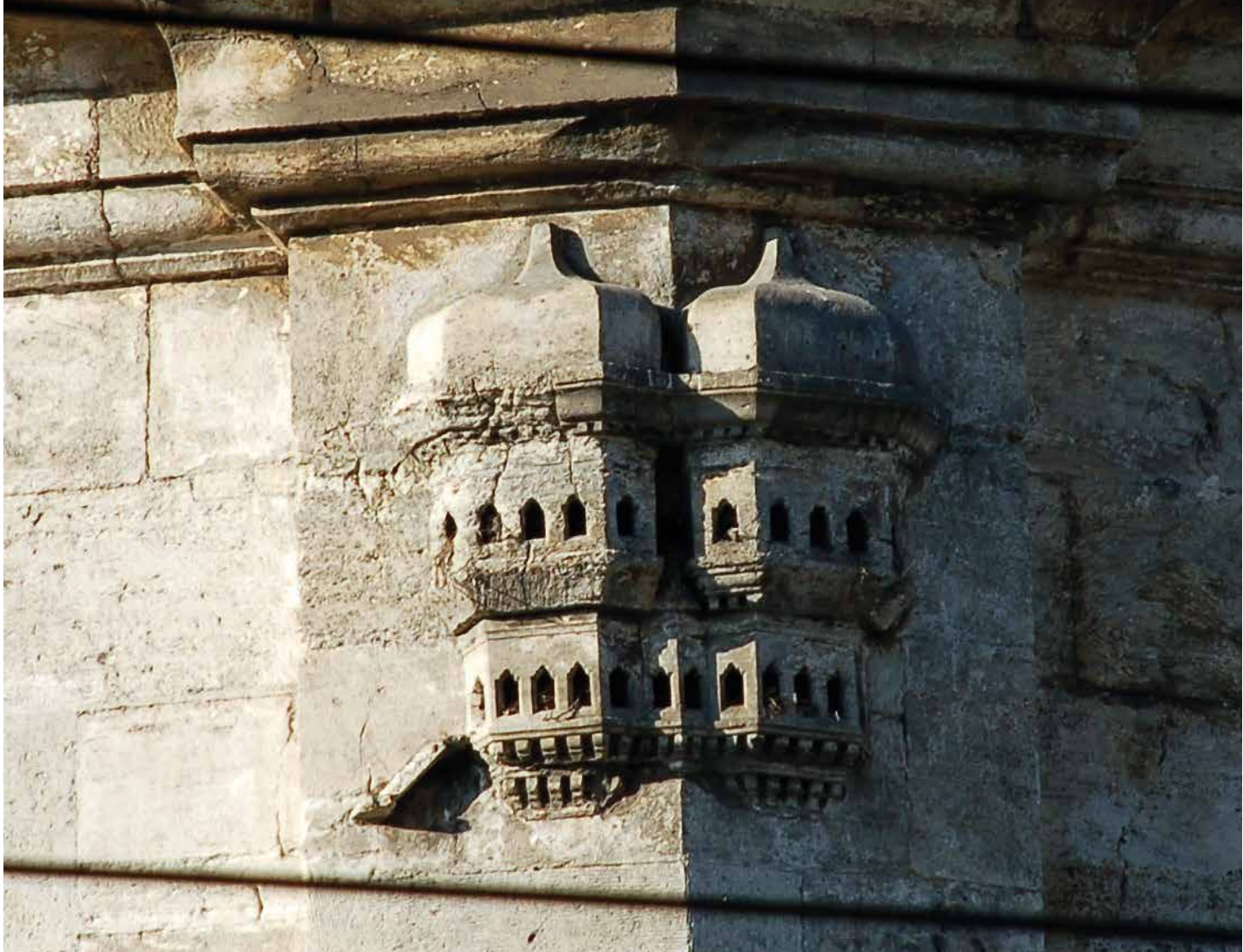
sağlık kuruluşları (bimâristan, dârüşşifâ), şehirlerde ve kırsal kesimlerde yollar, köprüler, kervansaraylar, sulama şebekeleri, kaleler, deniz fenerleri, kanalizasyonlar, su yolları, çeşmeler vb. vardı. Bunların sürekliliği vakıf mallarından elde edilen gelirlerle sağlanıyordu. Ayrıca Hayrat Sistemiyle sıbyan mektepleri, medreseler, dârülkurrâ ve dârülhadislerde örgün öğretim yapıyordu.

Yaygın eğitim ise dergâh vb. kurumlarda söz konusuydu. Sıbyan mektepleri ilköğretim, dârülhadis, dârülkurrâ ve medreseler orta ve yüksek öğretim kurumlarıydı. Vakıflar sayesinde medreseler ilmî, idarî ve malî muhtariyete sahip birer müessese haline gelmiştir.

İslâm dünyasının her yerinde büyük bölümü vakıf halinde kurulan ve zengin vakıflarla beslenen farklı tarikatlara ait tekke, hankah ve zâviyelerdeki eğitim öğretim ise tasavvuf ağırlıklı idi.

Her zâviyenin başında bir şeyh bulunuyor ve müridlerin eğitimiyle ilgileniyordu. Bu tarikatlar meydana getirdikleri mûsiki eserleri, âyin icraları, halk dilinde kaleme aldıkları edebî ve tasavvufî eserler sayesinde kitlelerin dinî duygularını besleyen zengin bir kültür hayatı ortaya koymuştur. Camiler gibi tekkelerin kapısı da herkese açıktı; buralarda bedava yemek dağıtılıyor ve insanlar barındırılıyordu. Çeşitli İslâm ülkeleri arasındaki kültür değişiminde tekkelerin büyük rolü vardır. Zâviyelerdeki şeyh ve müridler dua, ibadet, zikir ve âyin gibi son derece disiplinli dinî ve kültürel faaliyetleri yanında sosyal yardımlaşmayı ve insanlara hizmeti zevk edinmiş kişilerdi.

Büyük hayrat külliyelerinin medreselerinde üretilen bilgileri medrese hocaları ve öğrencileri buldukları külliyelerin camilerinde, ayrıca üç aylarda (Receb, Şâban, Ramazan) ve özellikle Ramazanlarda camilerde halka aktarıyordu.

İslâm dünyasının her yerinde yüzlercesi kurulan hayratın tam sayısını tahmin etmek mümkün değildir. Bununla birlikte kaynak ve araştırmalarda bazı rakamlar zikredilmektedir.

Makrîzî'ye göre 1436'da Kahire'de vakıf medrese ve camilerin sayısı 158'dir. Memlûk Devleti yıkıldığı sırada sadece bu şehirdeki camilerin sayısı 130 iken XIX. yüzyılın sonunda cami ve medreselerin yekünü 264'e ulaşmıştır. 1540 senelerine doğru Anadolu eyaletinde 342 cami, 1055 mescid, 110 medrese, 626 zâviye ve hankah, 45 imaret, 154 muallimhâne, 1 kalenderhâne, 1 mevlevihâne, 2 dârülhuffâz, 75 büyük han ve kervansaray mevcuttu (İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953 [1546] Tarihli, s. XVII). Bu rakamlar bütün İslâm coğrafyasına teşmil edildiğinde ülkelerin imarında ve kültürel gelişmesinde vakfın oynadığı önemli rol kolayca anlaşılır. Doğal âfetlere ve insanların tahribatına rağmen söz konusu coğrafyada günümüze kadar gelebilen vakıf eserleri göz önüne alındığında ve özellikle XIX. yüzyılda Batılı gözlemciler tarafın

dan çizilmiş gravürler incelendiğinde bunların şehirlerin görünümüne hâkim olacak derecede yoğun ve etkin olduğu düşünülebilir.

Selçuklular ve Osmanlılar döneminde toplumunun sosyal psikolojisi tahlil edildiğinde insanların imaret ya da hayrat külliyesini iman, düşünce ve eylem dengesi üzerine kurulmuş bir kültür ürünü diye algıladığı söylenebilir. Zira onlara göre sosyal yardımlaşma aslında ferdin şahsî sorumluluğuna ve hür iradesine dayanıyordu. Her insan bütün insanlığın meselelerini kendi meselesi gibi hissetmeli, bunun için gücü nisbetinde çalışıp üretmeli ve kendi ihtiyacından fazlasını hür iradesiyle diğer insanlar için harcamalıdır. Bunun en iyi yolu da bir imaret/hayrat külliyesi inşa etmektir.

İmaret/hayrat külliyesi üç ana bölümden meydana geliyordu. Külliye'nin ilk bölümü mâbed ve her seviyede eğitim öğretim kurumu ile sağlık kuruluşlarından, misafirhanelerden, çeşme, sebil

ve şadırvanlardan, bahçeler, türbeler ve mezarlıklardan, aşevi vb. yapılardan müteşekkildi. Bunlar vakfın hayrat kısmını teşkil ediyordu. Külliye'nin ikinci bölümü dükkân, han, hamam, çarşı ve bedesten gibi iş yerlerinden oluşuyordu. Bunlar birinci bölümdeki hizmet kuruluşlarına gelir sağlıyordu. Üçüncü bölüm ise öncekilerin dış çevresinde yer alan meskenlerden ibaretti. İmaret/hayrat külliyelerinin bakımının yapılabilmesi, sağlıklı ve sürekli işletilebilmesi gelir kaynaklarına bağlıydı. Fâtımiler ve Selçuklular zamanında genellikle vakıflar tarafından finanse edilen yeni şehir külliyesi bünyesinde görevlendirilen yüzlerce insan şehrin sosyal, ekonomik, entelektüel hayatında ve özellikle eğitim üzerinde derin izler bırakmıştır.

Hayrat duygusu, hayrat düşüncesi ve eylemi özellikle İslam medeniyetinin mayasını oluşturur. Herkese gücü yettiğince iyilik yapma anlayışına dayanan bu yardımlaşma felsefesini Fârâbî,

daha IV. (X.) yüzyılın ilk yarısında el-Medînetü'l-fâzıla adlı meşhur eserinde tasarlayıp kurgulamıştır. Bu kapsamda hayat bulmaya başlayan hayrat külliyesi zaman içinde birbirine eklenerek Mekke, Medine, Dımaşk, Bağdat, Kahire, Kayrevan, Kurtuba, Tebriz, Semerkant, Buhara, İstanbul, Konya, Bursa, ve Urfa gibi büyük şehirlerimiz başlı başına hayrat şehirleridir. Hayrat Sistemi, zamanla şehir sakinlerinin gündelik hayatında da görünür hale gelir. Sistemin itici gücü, "Herkesin yöneldiği bir yönü ve yöntemi vardır. Siz hayrat yapmaya koşun, bu hususta birbirinizle yarış edin" âyeti'dir (el-Bakara 2/148).

Şehirler arası ulaşım ile şehir içi ulaşım için birçok yol, köprü ve kalelerin inşası, büyük ticaret yolları üzerindeki konak yerlerine kervansarayların tesisi Hayrat Sistemi sayesinde gerçekleşmiştir. Bütün bunlar tüccar ve hacıların seyahatini kolaylaştırmak, yol güvenliğini sağlamak, yolcuları barındırmak ve doyurmak amacına yönelikti.

Sadece insanları değil her canlıyı koruyan hayrat ruhu kuşlar için de köşkler yaptırmıştır. Kuş sarayı da denilen kuş evlerinin bazıları minareleri, yüksek kenarlı kubbeleri, hilâl biçimindeki alemleriyle birer selâtin camisini andırmakta ve olağan üstü işçilikleriyle dikkati çekmektedir.

Hayrat Sisteminin siyasî rolleri de vardı. Selçuklular'ın Heterodoks düşüncesine karşı Sünniliği canlandırmak, ihtidâyı teşvik için Hristiyan, Yahudi ve putperestlerden İslâm'ı kabul edeceklerin ihtiyaçlarının karşılanması, bunların sünnet ettirilmesi ve Kur'an öğretimi için vakıf gelirlerinden para ayırdıkları bilinmektedir. Selâhaddin-i Eyyübî, Haçlı seferleri sırasında savaş esirlerinin fidyelerini ödemek, İslam düşünce ve geleneği kuvvetlendirmek, ulemânın, sûfî topluluklarının ve özellikle Mısır'dan gelen yeni Müslümanların ihtiyaçlarını gidermek üzere birçok medrese yanında büyük bir hankah kurmuştur.

Geleneksel Karaköprü “Ali Dede Hayratı”

Karaköprü Belediyesi tarafından düzenlenen geleneksel “Ali Dede Hayratı”, binlerce vatandaşı aynı sofrada buluşturdu. 2016’nın temasının insan olarak belirlendiği etkinlikte konuşan Başkan Baydilli: “Ali Dede Karaköprü için dostluğun, bereketin ve kaynaşmanın sembolüdür” dedi.

Şanlıurfa’nın merkez Karaköprü Belediyesi tarafından “Ali Dede Hayratı” etkinliği düzenlendi. Etkinlikte yaklaşık 5 bin kişiye tirit ikramı yapıldı.

Karaköprü Belediye Başkanı Metin Baydilli, “Ali Dede; barışın, kardeşliğin, dostluğun ve bereketin sembolü olduğunu, bu sebepten dolayı Karaköprü Belediyesi olarak her yıl düzenli olarak “Ali Dede Hayrat” etkinliğini yaptıklarımızı ifade etti. Ali Dede Hayrat Etkinliği Kur’an-ı Kerim tilaveti, ilahî konseri ve Tirit ziyafetiyle sonlandı.

Isfahan

KAYNAKÇA

*Vakıf/ Hayrat sisteminin ayrıntılı geniş versiyonu için bkz. Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", Dia, C. 42, s.480; Ayrıca vakıf ve Hayrat sistemi için bkz. Bahaeddin Yediyıldız, "İslâm'da Vakıf", Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul 1989, XIV, 19-68; a.mlf., "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrât Sistemi", Osmanlı, Ankara 1999, V, 17-33; a.mlf., XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi, Ankara 2003; a.mlf., "Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi", TK, XXIX/215 (1981), s. 262-271; a.mlf., "Vakıf", İA, XIII, 153-172; Vakıfları Tahrir Defteri: 953 (1546) Tarihli (nşr. Ö. Lutfi Barkan - E. Hakkı Ayverdi), İstanbul 1970; Ö. Lutfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", VD, sy. 2 (1942), s. 279-353; a.mlf., "Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", İFM, XXIII/1-2 (1963), s. 239-296; R. D. McChesney, "Waqf and Public Policy: The Waqfs of Shah 'Abbas, 1011-1023/1602-1614", AAS, XV (1981), s. 165-190; a.mlf., "Wakf (V. en Asie centrale)", EI² (Fr.), XI, 101-104.; S. Faroqhi, "Osmanlı Sultanlarının Hususi Şahıslar Tarafından Tesis Edilen Vakıflara Çeşitli Müdahaleleri", I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 15-20 Ekim 1973): Tebliğler, İstanbul 1979, I, 50-56; M. Fuad Köprülü, İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi (haz. Orhan F. Köprülü), İstanbul 1983; Ahmet Akgündüz, İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Ankara 1988; İbrahim Ateş, Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar: Hanım Sultan Vakfiyeleri, İstanbul 1990; Nazif Öztürk, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, Ankara 1995; Hasan Yüksel, Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683), Sivas 1998; Ömer Demirel, Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkinine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü, Ankara 2000; Alpay Bizbirlik, 16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar, Ankara 2002; Aydın Özkan, Mısır Vakıfları: Osmanlı Devri ve Öncesi, İstanbul 2005; İzzet Sak, Şer'iyeye Sicillerinde Bulunan Konya Vakfiyeleri (1650-1800), Konya 2005.